

Pavle Gantar

TEORIJA FLEKSIBILNE AKUMULACIJE IN URBANO DRUŽBENO RAZISKOVANJE

Prispevek se osredinja na prikaz osnovnih značilnosti teorije fleksibilne akumulacije in njene pojasnjevalne moči pri analizi urbanih družbenih procesov. Sam prikaz teorije fleksibilne akumulacije je vmeščen v kontekst urbanih in prostorskih sprememb, ki sta jih povzročili reorganizacija kapitalizma in nove informacijske tehnologije na eni strani, in v kontekst sprememb v urbani družbeni teoriji na drugi strani. Pomembno je poudariti, da je bila urbana družbena teorija podvržena temeljitim vsebinskim spremembam, da bi se lahko prilagodila novemu razvoju v "urbanem polju".

In teorija fleksibilne akumulacije predstavlja način prilagajanja tako imenovane "akumulacijske teorije", ki je bila nagnjena k pojasnjevanju urbanih družbenih sprememb v marksovskih kategorijah akumulacijske teorije. Čeprav avtor ne podaja nikakršnih končnih zaključkov, pa izraža domnevo, da ta teorija poskuša reševati predvsem "marksistično dediščino" v spremenjenih razmerah reorganiziranega kapitalizma. Vendar pa tej teoriji priznava določene prednosti, predvsem poskus po celovitem pojasnjevanju in poudarek na ekonomskih razsežnostih in tehnoloških spremembah, ki vplivajo na spremenjeno urbano realnost.

The paper tries to outline the main features of theory of flexible accumulation and its explanatory power for analysis of the urban social processes. The depiction of theory of flexible accumulation is placed into the context of urban and spatial changes induced by reorganization of capitalism and new informational technologies on the one side, and of changes within the urban social theory of eighties on the other side. It is important to stress that urban social theory has undergone substantial theoretical changes in order to adapt itself to new developments in the urban field.

And the theory of flexible accumulation presents a sort of such adaptation of so-called "capital-accumulation" theory that is prone to explain the urban social changes in terms of Marxist accumulation theory. Although no final conclusions concerning the accuracy of theory of flexible accumulation are given, the author's

assumption is that theory tries to "save" the legacy of Marxist analysis in a changed social conditions of the "reorganized capitalism". By assuming such conclusion the author does recognize some valuable features of the theory as for example the search for comprehensive explanation, the emphasis on economic forces and technological changes.

urbano družbeno raziskovanje, urbani razvoj, informacijske tehnologije, način regulacije, fordizem, postfordizem, fleksibilna akumulacija

A. Uvod

V pričujočem prispevku se bomo ukvarjali s teorijo fleksibilne akumulacije v urbani družbeni teoriji in raziskovanju ¹ Gre za novejši, marksistično navdahnjeni pristop, ki se je pojavil sredi osemdesetih let ² in predstavlja nekakšen poskus teoretske konceptualizacije velikih sprememb v urbanih procesih in urbani realnosti, ki so se pojavile vzporedno z revitalizacijo kapitalizma in predvsem s spremenjenim načinom poseganja države v urbane procese. Najprej bomo poskušali v sežeti obliki predstaviti teoretske dileme, pred katerimi se je znašla predvsem neomarksistična urbana družbena teorija, ko se je soočila s procesi hitrega in zanjo tudi nepričakovanega prestrukturiranja velikih urbanih aglomeracij, ki so se od sredine šestdesetih let nahajale v stalni krizi.

Poenostavljeno lahko zapišemo, da so v urbanem družbenem raziskovanju v šestdesetih in sedemdesetih letih, ko so 'obračunali' v teoretsko dediščino chicaške urbane sociologije, prevladovale tri glavne teoretske paradigme ³, in sicer:

- 1 Pojem urbana družbena teorija je seveda širši od urbane sociologije. Z uporabo tega pojma želimo opozoriti, da je na področju raziskovanja družbeno-prostorskih procesov prišlo do velike stopnje interdisciplinarnosti in do nekakšne integracije teoretskih in raziskovalnih pristopov, ki jih tako ni moč nedvoumno uvrstiti v eno od klasičnih disciplin (sociologija, ekonomija, geografija). Seveda pa to ne pomeni, da se je urbana družbena teorija unificirala v teoretskem pomenu kot nekakšna enotna paradigma.
- 2 Njen glavni predstavnik je David Harvey (1989, 1989a), ki mu bomo v nadaljevanju posvetili tudi največ pozornosti.
- 3 Seveda ne mislimo trditi, da lahko ves korpus urbanega družbenega raziskovanja vmestimo v navedene tri glavne paradigme. Ob in mimo teh paradig je obstajalo bogato, predvsem empirično usmerjeno raziskovanje, ki je gradilo na tradiciji socialno ekološkega raziskovanja in ga nadgrajevalo z uporabo metod kvantitativnega raziskovanja. Lahko bi celo dejali, da je bilo to raziskovanje še kako zaslužno za razvoj omenjenih treh paradig, saj so se te razvile ob reinterpretaciji obsežnega fonda kvantitativnih raziskav.

- a) Teorija, ki je urbane družbene procese (logiko razvoja prostorskih razmestitev dejavnosti, ljudi, stanovanj, storitev, upravljanje z grajenim okoljem itd.) pojasnjevala v kategorijah kolektivne porabe, ki jo izvorno opredeljujejo konflikti med delom in kapitalom. Ta pristop je najjasneje izražen v danes že znamenitem Castellsovem delu *La Question urbaine* (1977). Castells izhaja iz Marxove sheme členitve družbenega reprodukcijskega procesa na proizvodnjo, delitev, menjavo in porabo (individualno in kolektivno) ter poskuša pokazati, kako kapitalistični način produkcije strukturira in prilagaja prostore kolektivne porabe za namene teh štirih temeljnih 'inštanč' kapitalističnega reprodukcijskega procesa. Urbane aglomeracije so torej dojete kot način takšne ali drugačne, seveda konfliktne, prostorske artikulacije tega procesa. Urbanistično planiranje in urbana politika pa predstavljata medij, s katerim država posega v regulacijo teh konfliktnih razmerij.
- b) Teorija, ki urbane procese pojasnjuje v kategorijah akumulacije kapitala. Grajeno okolje predstavlja obliko fiksnega kapitala. S pomočjo produkcije prostora industrijski kapitalizem rešuje po eni strani problem prekomerne akumulacije in obenem zagotavlja 'prostorske pogoje' za svojo nadaljnjo reprodukcijo. Značilni predstavnik te bolj geografsko usmerjene šole (nekakšne urbane geografije kapitalizma) je David Harvey (1975). Konflikte v urbanem okolju in krizne procese prav tako obravnava v kategorijah razrednega konflikta v zvezi s prisvajanjem presežne vrednosti. Mesto in grajeno okolje sta v tej teoriji povsem reificirana; predstavljata golo utelešenje zakonov kapitalistične proizvodnje in se podrejata invariantni logiki akumulacije. Razredni konflikti v zvezi z boji v urbanem okolju (stanovanjski konflikti ipd.) so pravzaprav predvsem oblike odpora delavskega razreda zoper izkoriščanje tako na delovnem mestu kot tudi v bivalnem okolju.
- c) Tretja pomembnejša teoretska paradigma pa obravnava mesto oziroma grajeno okolje z vidika alokacije redkih resursov in torej predstavlja tisto smer urbanega družbenega raziskovanja, ki temelji na neoweberjanskih teorijah redistribucije. Prostor in grajeno okolje sta po definiciji redek vir, zato nujno obstajajo tako prostorske kot družbene omejitve dostopnosti do določenih objektov in prostorsko opredeljenih (javnih) storitev. Iz tega sledi, da so konflikti v prostoru nujni. Temeljno vlogo igrajo tako imenovani urbani menedžerji (urbani politiki, planerji), ki posameznim kategorijam prebivalcev omejujejo ali povečujejo dostopnost do določenih storitev; na ta način, s politiko prostorskega razmeščanja kolektivnih storitev, vplivajo na razvoj urbanih aglomeracij. Značilen predstavnik te šole urbanega družbenega raziskovanja je Ray Pahl (1975).

Splošna značilnost vseh treh pristopov, še posebej pa prvih dveh, je reifikacija urbane realnosti in njena redukcija na 'politekonomske' razsežnosti. Prostor in grajeno okolje sta obravnavana predvsem kot materialna substanca, ki se podreja tako ali drugače opredeljenim zakonitostim ekonomskih procesov in političnega odločanja. Koncept urbane kulture, ki je od Simmla in Wirtha naprej opredeljeval temeljno izhodišče urbane sociologije – namreč proučevanje razmerja med človekovim/družbenim ravnanjem in prostorom – je tako rekoč izginil iz urbanega družbenega raziskovanja¹.

Če poenostavimo in se držimo samo najbolj splošnih opredelitev, bi lahko dejali, da je bil ključni pojem marksistično usmerjenega urbanega družbenega raziskovanja **urbana kriza** z vsemi njenimi manifestacijami – od finančne krize mest do propadanja notranjih mestnih območij, od suburbanizacije do družbene anomije in deviantnih pojavov v mestnih okoljih. Iz pojavnosti urbane krize so izhajali različni poskusi teoretskih konceptualizacij in empiričnih raziskovanj njene razvojne dinamike, vzrokov, urbane politike in planiranja ter političnih in socialnih posledic.

Marksistično urbano družbeno raziskovanje je bilo predvsem usmerjeno v razdelavo in aplikacijo različnih marksističnih in neomarksističnih teorij na realnost velikih urbanih aglomeracij². Pri tem se – vsaj, če se ozremo nazaj – ni mogoče izogniti vtisu, da je delu strogo marksističnega urbanega raziskovanja bolj šlo za to, da bi na primeru urbane realnosti³ dokazali pravilnost splošnih hipotez o 'krizi kapitalizma' in nujnosti njegove preobrazbe v nekakšno postkapitalistično, celo socialistično družbo. 'Urbano polje' je bilo le eno od konkretnih primerov in dokazov za takšne teorije in koncepte. Še posebej pa to velja za tisti del marksistične teorije, ki je vztrajala na 'primatu razrednega boja' in je s te optike raziskovala problematiko urbanističnega planiranja in sploh državne intervencije v urbane procese⁴.

Tedaj seveda ni težko razumeti, da se je marksistično in neomarksistično urbano družbeno raziskovanje v osemdesetih letih znašlo pred dejstvom, da je moralo, če je še želelo ostati v 'stiku z realnostjo' in hotelo ponuditi kolikor toliko sprejemljive razlage urbanih procesov, opraviti temeljite teoretske rekonceptualizacije. Kajti, po-

1 Spomnimo se znanih Castellsovih tekstov *Theory and ideology in urban sociology* in *Is there an urban sociology*, v katerih razglaša urbanost in urbano kulturo za ideološka koncepta, ki zgolj zakrivata 'realna' družbena razmerja v urbanih okoljih. Prim: Castells, 1976, 1976a.

2 Eno izmed vprašanj urbane sociologije je šestdesetih in sedemdesetih let ki ga je sprožil Castells, se je nanašalo na dilemo, ali sploh lahko obstaja neka specifična teorija 'urbanega', nek 'teoretski predmet' urbane sociologije, ali pa je 'urbano polje' le predmet aplikacije splošno družbenih teorij? To vprašanje je bilo vsaj v marksistični urbani sociologiji razrešeno v korist splošno družbenih teorij.

3 Urbana družba je v najbolj razvitih kapitalističnih državah tako rekoč izenačena z 'družbo v celoti'.

4 Značilen takšen pristop lahko zasledimo v Fainstein, N., Fainstein S. (1979).

splošeno vzeto, s kapitalizmom se je zgodilo prav obratno, kot so pričakovali marksistični teoretiki. Ni se zrušil in preoblikoval v nekakšno postkapitalistično, nemara celo socialistično družbeno formacijo, temveč se je obnovil in prestrukturiral v domala vseh sferah družbenega življenja – od dela in proizvodnje, urbane forme pa do življenjskih stilov, porabe in načinov državne intervencije. Seveda ne mislimo trditi, da je kapitalizem končno splaval iz konfliktov in protislovij, da se je končno pojavil družbeni red in način regulacije, ki je sposoben preživetja. Ne, nove družbene delitve, oblike dominacije so v nekaterih segmentih nemara celo bolj krute kot tiste, ki smo jih poznali prej, toda sistem je pokazal izjemno prožnost prilagajanja in spreminjanja, kar seveda ni bila značilnost socializma, ki preprosto ni prenesel sprememb.

Največje spremembe so se v kontekstu 'revitalizacije kapitalizma' in pod vplivom razvoja novih, predvsem komunikacijskih tehnologij, zgodile prav v območju reorganizacije urbanega prostora. Spremenjeni lokacijski kriteriji, razmerje med delom in prebivanjem (stanovanjem), fleksibilnost proizvodnje in predvsem minimiziranje 'ovire prostor' in s tem povezani procesi globalizacije so zahtevali 'teoretski odgovor', predvsem seveda s strani tistih urbanih teoretikov, ki so pričakovali predvsem drugačen 'izhod' kapitalizma iz krize sedemdesetih let. In teorija fleksibilne akumulacije je pravzaprav takšen odgovor. Na neki način bi lahko dejali, da poskuša nekatere temeljne postulate marksistične teorije prilagoditi novim razmeram in jih uskladiti s hitro spreminjajočo se urbano realnostjo.

Preden pa podrobneje predstavimo teorijo fleksibilne akumulacije in izrečemo nekaj povsem preliminarnih sodb o njenem pojasnjevalnem dometu, bomo prispevali še nekaj opazk o urbani teoriji osemdesetih let, saj teorije fleksibilne akumulacije ni mogoče obravnavati izven tega konteksta.

B. Osnovne značilnosti urbane družbene teorije in raziskovanja v osemdesetih letih

Teoretske osnove, na katerih temelji urbano družbeno raziskovanje, so se v osemdesetih letih razširile in so postale bolj raznovrstne. Za osemdeseta leta ne moremo več trditi, da teoretsko diskusijo v urbanem družbenem raziskovanju obvladujejo že omenjene tri glavne paradigme. Te so se tudi pod vplivom temeljnih kritik¹ deloma tudi razgradile, njeni avtorji pa so bili prisiljeni temeljito modificirati svoja izhodišča. Najbolj temeljito je to storil Castells, ki se je v veliki meri odpovedal togim

1 Najbolj temeljito takšno kritiko je opravil Peter Saunders (1981).

formulacijam althusserjanske urbane sociologije in se naslonil na 'koncepte in pristope iz različnih intelektualnih tradicij'. (Castells, 1983: xii) Lahko bi dejali, da predstavlja Castellsova knjiga *The City and the Grassroots* samo najbolj izrazit primer za teoretski eklekticizem, ki je povečal raznovrstnost urbanega raziskovanja, četudi včasih v škodo koherentnosti in 'čistosti' pristopov.

Sicer pa lahko v urbanem družbenem raziskovanju osemdesetih let zasledimo naslednje spremembe in premike v poudarkih:

1. **Urbana kultura se vrača v urbano teorijo in raziskovanje.** Različni avtorji ponovno odkrivajo pomen različnih kulturnih oblik mestnega življenja. Pri analizi urbanih življenjskih oblik so ponovno aktualizirali avtorje, kot sta Weber in Simmel.¹ Koncept urbane kulture v urbanem raziskovanju se je obnovil, osvobodil naivnih biologizmov še iz časov chicaške šole in postal eden od temeljnih konceptov, s pomočjo katerih tolmačijo spremembe v urbanem okolju. Posebej naj opozorimo na Castellsa (1983), ki urbano kulturo povezuje z urbaniimi družbenimi gibanji in boji za 'simbolno prisvajanje' posameznih mestnih predelov. Urbana kultura se vrača v raziskovanje tudi po zaslugi 'odkritja postmodernizma', ki oživlja zanimanje za partikularnosti, različne življenjske svetove, načine prisvajanja in obvladovanja urbane realnosti ter estetske prakse urejanja/oblikovanja mest.
2. **Različni koncepti prostora** ponovno dobivajo večjo vlogo v urbanem raziskovanju. Urbano raziskovanje, ki se je ukvarjalo predvsem z logiko produkcije grajenega okolja in distribucijo javnih storitev, se je pravzaprav znašlo na meji tako imenovane 'neprostorske urbane sociologije' (prim.: Saunders, 1981), v kateri prostor funkcionira zgolj kot materialna entiteta, kot 'surovina' za proizvodnjo ali kot dobrina za redistribucijo. Tudi pod vplivom 'intervencije od zunaj'² so urbani raziskovalci znova načeli probleme 'prostorske' družbe in različnih načinov družbene konstitucije prostora.
3. **Tesno povezana z rekonceptualizacijo prostora in grajenih struktur postaja tehnologija**, predvsem pa nove produkcijske in komunikacijske tehnologije, temeljni pojasnjevalni element družbeno-prostorskih sprememb. Urbano družbeno raziskovanje se v osemdesetih letih ukvarja predvsem z raziskovanjem vpliva novih tehnologij na lokacijo proizvodnih, upravnih in

1 Prim.: Hanerz (190), Burdin in Hirschhorn (1985), Castells (1983), Harvey (1989, 1989a).

2 Pri tem imamo v mislih predvsem Anthonyja Giddensa in njegovo konceptualizacijo časovno-prostorske konstitucije družbenih sistemov. (Prim.: Giddens, 1981)

storitvenih dejavnosti; na spremembo urbanih oblik, kvalifikacijske strukture zaposlenosti in vplivov, ki jih imajo te spremembe na družbeno konstitucijo prostora. V tem okviru nekateri posebno pozornost posvečajo tudi novim družbenim delitvam in neenakostim, ki nastajajo kot posledica tehnološkega in organizacijskega prestrukturiranja kapitalizma ¹.

4. Ena izmed tem, ki ponovno prihaja v ospredje urbanega raziskovanja, se nanaša na individualnost, ljudi, na njihovo ravnanje v mestu, na načine 'branja mestnih struktur' in pomenov, ki jih nudijo. Simbolna konstitucija mest in komuniciranje med posamezniki in grajenimi strukturami je postala relevantna ob novejših razpravah s postmodernizmom v arhitekturi in simbolnim ter družbenim prisvajanjem posameznih mestnih predelov ².
5. Pojem prestrukturiranja zamenjuje koncept urbane krize, za katerega smo dejali, da je bila v šestdesetih in sedemdesetih letih ključna kategorija urbanega raziskovanja. V zvezi s prestrukturiranjem poudarek ni več toliko na analizi objektivnih in 'invariantnih' zakonitosti urbanega razvoja, pač pa na strategijah države, delodajalcev, lokalnih in regionalnih ravni, da bi preprečili negativne razvojne procese ali pa spravili specifično okolje iz dolgotrajne krize.

V ta, grobo opisani kontekst urbanega družbenega raziskovanja se uvršča tudi teorija fleksibilne akumulacije. Njen teoretski in pojasnjevalni domet lahko presodimo prav glede na to, kako konceptualizira zgoraj omenjene premike v urbanem družbenem raziskovanju.

1 Literatura na to temo je tako rekoč nepregledna. Relativno celovit pregled najdemo v Castellsu (1989). To knjigo predstavljamo v posebni recenziji.

2 Ponovno naj opozorimo na Castellsa (1973) in na Walmsleya (1988), ki sicer iz povsem različnih kotov tematizirata to problematiko.

C. Teorija fleksibilne akumulacije in njen pomen za analizo urbanih procesov

Teorija fleksibilne akumulacije se je pojavila sredi osemdesetih let kot poskus teoretskega pojasnjevanja radikalnih sprememb v delovnih procesih, porabniških navadah, geografskih in geopolitičnih konfiguracijah na razvitem zahodu od sredine sedemdesetih let naprej. Glavni protagonist teorije fleksibilne akumulacije je David Harvey¹ (1989, 1989a). Pri koncipiranju te teorije se je Harvey naslonil na francosko šolo², ki se ukvarja z 'opisovanjem dolgoročnih stabilizacijskih procesov pri alokaciji neto proizvoda med porabo in akumulacijo' (Harvey, 1989: 121). Ta teorija izhaja iz domneve, da morajo v vsaki družbi obstajati mehanizmi, ki zagotavljajo konsistentno obnašanja posameznikov z reprodukcijsko shemo. Esser in Hirsch (1989: 440) takole predstavita osnovne kategorije regulacijske šole. V vsaki družbi morajo obstajati:

- a) **način ali režim akumulacije**, ki izraža obliko proizvodnje presežne vrednosti, kakor jo pač omogočajo posebni načini produkcije in upravljalne tehnologije;
- b) **določena metoda regulacije**, s katero označujemo način medsebojne socialne povezanosti med elementi kompleksnega razmerja med produkcijo in reprodukcijo, torej takšne povezanosti, ki temelji na ravnanju posameznih družbenih akterjev;
- c) **hegemonska struktura**, s katero opisujemo konkretne zgodovinske povezave med načinom akumulacije in metodo regulacije.

1 V obeh navedenih delih, v katerih predstavlja osnovne značilnosti teorije fleksibilne akumulacije, je Harvey tudi precej razširil področje svojega ukvarjanja. Ne omejuje se več samo na politekonomske in geografske razsežnosti urbanega razvoja, pač pa je tematiziral tudi nekatere povsem estetsko sociološke vidike razprave o urbanosti in urbanizmu, predvsem postmodernizem, kulturne spremembe v osemdesetih letih. Zaide pa tudi v arhitekturno zgodovino, predvsem z esejema *The time and space of the Enlightenment project* (v: 1989) in *Monument and Myth: the Building of the Basilica of the Sacred Heart* (v: 1989a).

2 Glavni predstavniki te šole so Aglietta (*A Theory of capitalist regulation*, London, 1979), Liepitz (*New tendencies in the international division of labour: regimes of accumulation and modes of regulation*, 1986 V: A. Scott in M. Stroper /eds./, *Production, work, territory; the geographical anatomy of industrial capitalism.*) in Boyer (*La flexibilité du travail en Europe*, Paris, 1986; *La théorie de la regulation: une analyse critique*, Paris, 1986).

Iz opisanih temeljnih kategorij regulacijske šole je razvidno, da njeno osnovo tvori Marxova shema družbenega reprodukcijskega procesa, ki temelji na predpostavki produkcije presežne vrednosti in akumulacije kapitala. Vendar pa regulacijska šola razširi Marxovo ekonomistično pojmovanje družbene reprodukcije, in to prav z uvedbo pojma **metoda** ali **način** (v nekaterih verzijah celo 'režim') regulacije. Način regulacije ne zajema samo razmerij v ekonomski sferi, ampak pozornost premešča na neekonomske, se pravi politične, socializacijske in kulturne dejavnike vmeščanja družbenih akterjev v kapitalistični način produkcije. Način regulacije zaobsega tudi državno intervencijo - bodisi posredno bodisi neposredno - za zagotavljanje delovanja invariantnih (kot poudarja Harvey) zakonitosti kapitalističnega načina proizvodnje.

Tako bi lahko v dosedanjem kapitalističnem razvoju ločili tri temeljne načine regulacije, ki se med seboj pomembno razlikujejo, obenem pa bistveno vplivajo na spremenjeno podobo vsakokratnih kapitalističnih družb ¹:

- a) Obdobje liberalne regulacije, od nastanka modernega industrijskega kapitalizma do prve svetovne vojne. Za to obdobje je značilna minimalna vloga države ter spontana in naključna regulacija družbenih reprodukcijskih procesov.
- b) Obdobje fordistične regulacije ², od prve svetovne vojne do sedemdesetih let tega stoletja. Svoj razcvet je fordizem kot način družbene regulacije doživel po II. svetovni vojni in je v Evropi dobil naziv 'socialna država'.
- c) Postfordistično obdobje, ki temelji na režimu fleksibilne akumulacije in se je pojavil kot odgovor na krizo fordističnega načina regulacije. To obdobje traja še danes.

V nadaljevanju bomo predstavili značilnosti fordistične in postfordistične regulacije (ki je največkrat izenačena s fleksibilno akumulacijo ³), še prej pa bomo prispevali nekaj kritičnih opazk k samemu konceptu, ki ga je razvila regulacijska šola. Prvič: Koncept je, ali vsaj tako je predstavljen v literaturi, ki smo jo obravnavali, izrazito funkcionalistično naravnano. Kompletno sfere družbenih razmerij, življenjskih svetov in praks, ki obstajajo v sodobnih kompleksnih družbah, so opazovane z vidika ustrezanja/neustrezanja nekakšnim funkcionalnim prerekvizitom pro-

1 Na tem mestu naj dodamo opozorilo Esserja in Hirscha (1989: 439), ki zagovarjata 'nelinearno teorijo' razvoja kapitalizma. Kapitalistični svet je sestavljen iz množstva posamičnih in partikularnih razvojev in ni enostavna 'aplikacija' invariantnih zakonitosti blagovne produkcije v posameznih okoljih. Na tej točki obstajajo torej pomembne razlike med navedenima avtorjema in Harveyjem, ki zagovarja bolj ortodoksno stališče.

2 Ki se je pojavila z različno intenziteto in tudi v časovnih zamikih v svetu industrijskega kapitalizma.

3 Tu nastopajo nekatere razlike med avtorji: Esser in Hirsch (1989) se bolj nagibata k uporabi pojma postfordizem, Harvey pa k uporabi pojma fleksibilna akumulacija.

dukcije presežne vrednosti. Koncept protislovja, ki je ključen za pojasnjevanje 'neujemanja' določenih življenjskih praks in svetov s kapitalistično produkcijo, pa je dojet kot tisto gonilo razvoja, ki omogoča prehode iz enega v drugi način regulacije. Drugič: Zdi se, da teoretiki regulacijske šole in z njimi tudi zagovorniki teorije fleksibilne akumulacije precenjujejo vlogo zavestnih intervencij, ali če že hočemo, 'določenega generalnega družbenega načrta' pri vzpostavljanju regulacijskih mehanizmov. Zdi se, da je vloga zavestnih dejavnikov (vlad, delodajalcev in sindikatov) pri vzpostavitvi določenega režima regulacije pretirana in da so se ti mehanizmi razvili bolj spontano in naključno, skratka tudi postopno v specifičnih kontekstih razvoja posameznih družb. Lahko bi dejali, da teoretiki regulacije šele 'za nazaj' razkrivajo koherenco določenih regulacijskih mehanizmov.

1. Fordizem

Harvey začne svoj opis fordistične regulacije s Henryjem Fordom in njegovo znamenito uvedbo osemurnega delavnika za pet dolarjev¹. Fordovo prizadevanje je bilo usmerjeno v vzpostavitev stabilnih družbenih razmerij na mikro ravni, ki bi zagotavljale delavcem zaposlitveno varnost in solidno plačilo, obenem pa bi delodajalci vzpostavili vsaj posredno kontrolo nad delavci tudi izven delovnega mesta. Ford je tako kot tudi drugi industrialci in državni uradniki v ZDA verjel, da je korporacija tisto središče, okoli katerega se regulira družbeno življenje, obenem pa korporacije regulirajo tudi celotno ekonomijo (Harvey, 1989: 126).

V koncept fordistične regulacije spada tudi zagotavljanje kolektivne infrastrukture, stanovanj in šol, kar naj bi zmanjšalo konflikte med delom in kapitalom. Temeljna ideja, ki jo je Ford poskušal realizirati na mikro ravni, je pravzaprav poskus da bi v razmerah masovne produkcije vsaj posredno upravljali tudi s porabo - individualno in kolektivno. Na teoretsko ekonomski ravni pa je fordistično regulacijo utemeljil Keynes z idejo upravljanja s porabo, ki šele omogoči, izraženo v marksistični terminologiji, kolikor toliko neprotisloven potek družbenega reprodukcijskega sistema. Skratka, da ne bi izgubljali preveč prostora z opisovanjem, naj naštejemo samo nekaj najpomembnejših elementov fordistične regulacije: masovna proizvodnja

1 Primerjaj bolj podrobno obravnavo 'Fordovega eksperimenta' v Gantar (1984).

in poraba, ki morata biti usklajeni, reševanje problemov presežne akumulacije kapitala z investiranjem v grajeno okolje, institucionalizacija odnosov med delom, kapitalom in državo, racionalno državno planiranje na posameznih področjih družbenega življenja (sociala, šolstvo, urbanizem) in dominacija 'atlantske ekonomije' ¹ nad ostalimi predeli sveta.

Ta relativno stabilen in – če vzamemo obdobje po II. svetovni vojni – uspešen način družbene regulacije se je začel krhati že ob koncu šestdesetih let. Harvey (1989: 141-145) navaja naslednje razloge: v začetku šestdesetih let se je opomogla evropska industrija, Nemčija in zatem še Japonska sta vstopili na svetovni trg. Po letu 1966 je začela upadati podjetniška profitabilnost, država pa je bila obremenjena s finančnimi izdatki za pokrivanje 'socialnih mrež'. Edini izhod je bil v monetarni sferi, rezultat tega pa je bila velika inflacija. Naftna kriza v zgodnjih sedemdesetih letih je probleme še zaostila. Način fordistične regulacije je postal rigiden. V okviru obstoječih institucionalnih aranžmajev preprosto ni bilo mogoče poiskati rešitev.

Konec sedemdesetih in v osemdesetih letih se je pod vplivom novega tehnološkega razvoja začel proces prestrukturiranja industrije, ki je bil možen le ob sočasni razgradnji fordističnega načina regulacije in ob vzpostavitvi popolnoma novega režima regulacije. To je bil prehod k načinu fleksibilne akumulacije.

2. Fleksibilna akumulacija

Za regulacijski način, ki temelji na fleksibilni akumulaciji, je po Harveyju (1989: 147) značilno, da predstavlja neposredno konfrontacijo z rigidnostmi fordizma. Ta fleksibilnost v nasprotju s fordizmom zajema tako delovne procese, proizvode kot tudi vzorce porabe. Podobno opredeljuje fleksibilno akumulacijo tudi Scott (1988: 174): "V nasprotju z masovno proizvodnjo, ki je rigidna v strukturi, je za nove oblike proizvodnje na splošno značilna sposobnost hitrega spreminjanja procesov in produk-

1 Scott (1988: 173) posebej poudarja, da je bil fordizem geografsko povezan z velikimi industrijskimi religijami Severne Amerike in Zahodne Evrope. Tu so pač obstajali veliki propulzivni industrijski sektorji (na primer avtomobilska industrija), velike urbane aglomeracije, v stanovanjskih območjih so potekali aktivni procesi kolektivne porabe, poudarek je bil na razvoju skupnosti in na družbeni reprodukciji.

tov, sposobnost, ki je vzpodbujena z uporabo računalniških tehnologij." Po njegovem mnenju je fleksibilna akumulacija značilna za tri sklope industrijskih sektorjev:

- a) za oživiljanje obrtno umetnostne in oblikovalsko visoko intenzivne proizvodnje, ki v glavnem proizvaja končne proizvode za trg;
- b) za različne industrije, ki proizvajajo visoko tehnologijo in njim pripadajočo proizvodnjo - za ta tip je značilen velik obseg dela po pogodbah in vertikalna dezintegracija proizvodnje;
- c) za storitvene dejavnosti, še posebej pa za storitvene dejavnosti pri poslovnem upravljanju (banke, borze, telekomunikacije). (Ibidem, str. 175) ¹

Osnovna značilnost proizvodnje v režimu fleksibilne akumulacije, to poudarjata tako Scott kot Harvey, je dinamična vertikalna dezintegracija proizvodnih sklopov. Kot pravi Scott, ekspanzirata tako imenovana eksterna ekonomija in delo po pogodbah, kar vsakemu individualnemu proizvajalcu omogoča, da znotraj razširjene družbene delitve dela poišče zase najbolj ugodne opcije, npr. nabava polproizvodov po bistveno nižjih cenah. (Ibidem, str. 176) Vertikalno dezintegracijo spremlja tudi naraščajoča fleksibilnost na delovnih trgih. V majhnih in srednje velikih podjetjih menedžerji reagirajo na pritiske po zviševanju mezd tako, da oddajajo posamezna delovna opravila zunanjim pogodbenim sodelavcem, povečuje pa se tudi delo za določen čas in 'part-time job'. Medtem pa za velika podjetja še vedno veljajo osnovna načela institucionalne regulacije med delom in kapitalom.

V sami metodi regulacije Esser in Hirsch (1989: 443) opažata naslednje spremembe:

1. *Novi odnosi integrirajo panožno strukturo in industrijo na temelju naprednih proizvodnih tehnologij in povezano z močnimi mednarodnimi procesi koncentracije in reorganizacije razmerij med industrijskim in finančnim kapitalom. Mala industrija, ki je bliže trgu in je inovativna, postaja bolj pomembna. Tako v sektorju visoke tehnologije kot tudi v marginaliziranih območjih ekonomije postaja meja med samozaposlovanjem in mezdnim delom čedalje bolj zabrisana.*
2. *Kvantitativno zmanjševanje in institucionalna fragmentacija sistema socialne varnosti, ki rezultira v nadaljnje delitve v različne kategorije mezdnih delavcev.*

1 Esser in Hirsch navajata naslednje značilnosti novega načina akumulacije in regulacije: 1. prehod k postaylorističnim oblikam organizacije proizvodnje in dela na temelju novih informacijskih in komunikacijskih tehnologij; 2. močna industrializacija storitvenega sektorja; 3. zaupanje v kapitalizacijo proizvodnih in tudi drugih sektorjev; 4. razveza razmerij med naraščanjem produktivnosti in zaslužkom množic; 5. individualizacija in pluralizacija življenjskih stilov. (Ibidem, str. 443)

3. *Slabljenje moči sindikatov zaradi množične nezaposlenosti, procesov terciarizacije, heterogenizacije delovnih razmerij in procesov družbene delitve med meznimi delavci.*
4. *Oblikovanje novih korporacijskih oblik, za katere je značilno tesno prepletanje med državo in industrijo v tehnoloških sektorjih, ter selektivna vključitev privilegiranih segmentov delavstva v korporacijske aranžmaje ('selektivno decentralizirani korporatizem').*

Na osnovi dosedaj prebrane literature o fleksibilni akumulaciji bi lahko trdili, da avtorji poskušajo čim bolj natančno precizirati razlike med starim in novim načinom regulacije in pojasniti prehod iz enega v drugi način. Za ilustracijo bomo v nadaljevanju povzeli Harveyjevo priredbo sheme razlik med obema načinoma regulacije v posameznih sferah družbenega življenja¹.

Fordistična proizvodnja (utemeljena na ekonomiji obsega)

Prilagodljiva proizvodnja /just-in-time production/ (utemeljena na ekonomiji dosega)

A. PROCES PROIZVODNJE

masovna proizvodnja homogenih dobrin

proizvodnja v majhnih serijah,

uniformnost in standardizacija

fleksibilna proizvodnja raznih variant proizvodov v majhnih serijah

velike zaloge in inventar

ni zalog

postfestna kontrola kvalitete (izmet in odpadki so odkriti pozneje)

kontrola kvalitete je del procesa proizvodnje (takojšnje odkritje napak)

izmet je skrit v zalogah

takojšnja zavrnitev delov z napakami

zgubljanje proizvodnega časa zaradi dolgotrajnega usklajevanja, delov z napakami, pomanjkljivosti v inventuri ipd.

zmanjšanje zgubljenega časa, zmanjšanja 'poroznost delovnega dneva'

proizvodnja je odvisna od virov

proizvodnja odvisna od povpraševanja

¹ Nasprotje med fordizmom in fleksibilno akumulacijo (po Swyngedouw, E.: 'The socio-spatial implications of innovations in industrial organization'. Working Paper, No. 20, John Hopkins European Center For Regional Planning and Research. Lille) (Harvey, 1989: 177-179)

vertikalna (in v nekaterih primerih)
horizontalna integracija

(kvazi) vertikalno delo po pogodbah

redukcija stroškov s pomočjo kontrole
mezd

učenje s pomočjo dela, ki je integrirano
v dolgoročno planiranje

B. DELO

individualna delavčeva opravila

mnogovrstna opravila

plačilo glede na obseg (utemeljeno na
kriterijih opisa del)

osebno plačevanje (razdelan sistem
bonusov)

visoka stopnja specializacije dela

ukinjanje stroge razmejitev med
posameznimi opravili

nič ali zelo malo priučevanja za delo

dolgo izobraževanje za delo

vertikalna organizacija dela

bolj horizontalna organizacija dela

izkušnje niso potrebne

izkušnje se pridobivajo z
izobraževanjem za delo

poudarek je na zmanjševanju
odgovornosti delavca (discipliniranje
delovne sile)

poudarek na odgovornosti delavca

ni zagotovljena varnost delovnega
mesta

visoka stopnja varnosti za pomembne
delavce (zaposlitev za življenjski čas),
slabe delovne razmere, ni varnosti za
začasne delavce

C. PROSTOR

funkcionalna prostorska specializacija
(centralizacija/decentralizacija)

prostorsko grozdenje in aglomeracija

prostorska delitev dela

prostorska integracija

homogenizacija regionalnih trgov
delovne sile

diverzifikacija delovnega trga ('in-
place' segmentacija delovnega trga)

nabava komponent za proizvodnjo in
pogodbena dela potekajo v svetovnih
razsežnostih

prostorska bližina vertikalno
kvaziintegriranih podjetij

D. DRŽAVA

regulacija	deregulacija/re-regulacija
rigidnost	fleksibilnost
kolektivna pogajanja	delitve/individualizacija pogajanj samo na lokalni ali podjetniški ravni
socializacija blaginje (država blaginje)	privatizacija kolektivnih potreb in socialne varnosti
mednarodna stabilnost, ki jo podpirajo multilateralni sporazumi	decentralizacija in ostrejša medregionalno in medmestno tekmovanje
mesta se vzdržujejo s pomočjo subvencij	mesta se opirajo na podjetniško iniciativo in podjetniško državo
posredna intervencija v tržne procese s pomočjo dohodkovne in cenovne politike	neposredna državna intervencija v tržne procese s pomočjo naročil
nacionalna regionalna politika	'teritorialna' regionalna politika (koncept tretje stranke)
raziskovanje in razvoj sta financirana s strani podjetij	raziskovanje in razvoj financira država
industrijsko usmerjene inovacije	državno usmerjene inovacije

E. IDEOLOGIJA

masovna poraba potrošnih dobrin: porabniška družba	individualizirana poraba: 'yuppie' kultura
modernizem	postmodernizem
totalnost/strukturna reforma	posebnosti/adaptacija
socializacija	individualizirana družba 'spektaklov'

Eno od vprašanj, ki se zastavlja ob prehodu iz fordističnega v režim fleksibilne akumulacije, zadeva temeljitost in stalnost sprememb. Ali je, kot bi dejal Harvey,

fleksibilna akumulacija le 'začasna rešitev' za težave kapitalizma, ali je torej površinska rešitev, ali pa odraža globoke transformacije kapitalizma? (Harvey, 1989: 189) Avtor ostaja dvoumen: po eni strani priznava globino in temeljitost sprememb, po drugi strani pa povsem upravičeno meni, da režim fleksibilne akumulacije še ni postal prevladujoč v svetovnih razsežnostih. Novi način regulacije torej zanj odraža globalne spremembe v tehnologiji; toda na ravni **družbene in politične regulacije** Harvey fleksibilno akumulacijo pojmuje kot niz začasnih rešitev, ki blažijo krizo kapitalizma, ne ponujajo pa trajnih rešitev. Fleksibilna akumulacija je predvsem način reševanja težav presežne akumulacije z investiranjem v znanost in tehnologijo, slej ko prej pa bodo tudi te preureditve pokazale svoj **krizni značaj**. Narava kapitalizma se ni spremenila. (Ibidem, str. 196)

Harvey, ki trdno vztraja na marksističnih premisah analize urbane in družbene realnosti, seveda ne more priznati, da bi lahko kapitalizem sploh proizvedel kakšno trajnejšo rešitev pri reguliranju in stabilnosti družbenega razvoja. Seveda pa se lahko sploh vprašamo, kaj naj bi bila ta 'trajnejša rešitev' v tako dinamičnem sistemu, kot je kapitalizem?

3. Fleksibilna akumulacija in prostorske spremembe

Seveda ni potrebno posebej poudarjati, da kriza fordizma pomeni tudi krizo 'fordističnega mesta' (Esser in Hirsch), ki je utemeljeno na industrijski produkciji in visoki stopnji kolektivizacije storitev. Postfordistična metropolitanska mesta, ki so "povezana z internacionalizacijo proizvodnje, komunikacijsko revolucijo /.../ se razvijajo kot 'vozliščne povezave' med internacionalizirano proizvodnjo, cirkulacijo in financami". (Ibidem, str. 445) Za ta mesta je značilna visoka stopnja družbene heterogenosti, močne družbene in prostorske delitve med posameznimi območji v mestu, prodor yuppijevske kulture itd. Pomembno je poudariti, kot pravita Esser in Hirsch, da je "'postfordistično' metropolitansko mesto manj kot kadarkoli poprej proizvod naravnih pogojev lokacije, ampak je rezultat ekonomskih strategij". (Ibidem, str. 445) In je zaradi tega podvrženo številnim in hitrim spremembam tudi v gradbenem smislu.

Scott govori o novih industrijskih prostorih, ki so rezultat dvojnega procesa: na eni strani težnje moderne fleksibilne produkcije, da bi se izognila starejšim centrom akumulacije in dinamične lokacijske implozije, ki je povezana z naraščajočo ekster-nalizacijo proizvodnje. (Scott, 1988: 178) Novi industrijski prostori pa nastajajo a) bodisi kot enklave znotraj tradicionalnih industrijskih regij, ali pa kot b) niz območij, ki so vmeščena v geografske margine kapitalistične industrializacije (novo industrializirana območja). (Ibidem, str. 179) In zatem nekoliko podrobneje opredeli tipe prostorov nove industrializacije:

1. Notranja mestna območja z revitaliziranimi obrtnimi industrijami, kot so na primer oblačilna, mizarska, zlatarska, usnjarska industrija. Navaja primer Los Angelesa s filmsko industrijo.
2. Različna območja 'sončnega pasu' in območja tako imenovanega 'tretjega razvoja' (se pravi revitalizirana industrijska območja) v Severni Ameriki in Zahodni Evropi. Sem spadajo tudi mejna območja teh regij, v katerih je pred tem prevladovalo kmetijstvo.
3. Območja z veliko ekspanzijo majhnih obrtnih in lokaliziranih industrijskih kompelskov, ki se povezujejo v grozde in oblikujejo skupne strategije. Scott navaja 'tretjo Italijo', severna in osrednja območja, ki doživljajo tovrstno ekspanzijo. (Ibidem, str. 179-80)

Scott navaja, da v vseh deželah razvitega zahoda lahko opazimo podobne procese, ki pa so odvisni tudi od velikosti dežele, predhodne diferenciacije in lokalnih ter regionalnih posebnosti. Skratka, ni 'dvoma, da je podobna kapitalistične produkcije danes drastično različna od predhodnih'. (Ibidem, str. 180)

D. Nekaj sklepnih ugotovitev

Vsekakor bi bilo prezgodaj podati kakšno bolj določno presojo teorije fleksibilne akumulacije ter njenih spoznavnih in raziskovalnih potencialov. Ugotovimo pa lahko, da vse novejšje teorije in koncepti opisujejo približno iste stvari in procese v dokaj enakih kategorijah. Toda teoretske podlage in prepričanja so precej različna. Teoretiki fleksibilne akumulacije vztrajajo pri temeljnih predpostavkah marksistične teorije kapitalistične akumulacije; zanjo, predvsem pa za Harveyja, so pojavi, ki jih opisuje, le nova oblika artikulacije starih konfliktov.

Esser in Hirsch, pa tudi Scott so v tem pogledu 'bolj fleksibilni'. Pri teh avtorjih ni mogoče v takšni meri zaslediti redukcije zapletene urbane realnosti devetdesetih let na nekaj temeljnih marksovskih kategorij. 'Invariantnim značilnostim' kapitalizma posvečajo le malo pozornosti, Esser in Hirsch pa opuščata tudi kategorijo 'razrednega boja', medtem ko Harvey v fleksibilni akumulaciji vidi nove oblike artikulacije tega boja.

Značilno pa je, da najbolj ortodoksni marksistični teoretiki, kot je na primer Sayer (1989), odklanjajo koncept fleksibilne akumulacije z utemeljitvijo, da se v 'kapitalizmu ni nič zares spremenilo' in da za krizo fordizma ne more biti odgovoren fordizem (Ibidem, str.667) Na primeru Japonske, ki ima nekaj skupnih potez s konceptom fleksibilne akumulacije, še več pa tistih značilnosti, ki postavljajo pod vprašanje samo naravo fleksibilnosti (npr. regulacija delovnih razmerij in t.i. 'fleksibilni

bilne rigidnosti') dokazuje, da je treba opustiti binarno zoperstavljanje fordizma fleksibilni akumulaciji v korist zgodovinskih primerjav. (Ibidem, str.) Na ta očitek bi lahko odgovorili, da so binarne tipologije zgolj teoretski pripomoček za analizo, ne pa opis konkretnih razmer.

Po našem mnenju je prednost teorije fleksibilne akumulacije predvsem v tem, da poskuša znotraj enotnega koncepta integrirano obravnavati spremembe v vseh območjih družbenega življenja - od sprememb v proizvodnji pa do sprememb v življenjskih stilih in v prostoru. Ponuja kolikor toliko koherentno in globalno sliko. Vendar pa je obseg kategorij, s katerimi opisuje in pojasnjuje spremembe, preozek in vsaj za Harveyja velja, da vse pojavnosti sodobne reorganizacije kapitalizma in njegovega prostora pač ni mogoče reducirati na nekaj temeljnih politekonomskih pojmov.

E. Literatura

- BURDIN, Alain** (1985): *Figures de la ville: autour de Max Weber*. Paris: Editions Aubier.
- CASTELLS, Manuel** (1976): *Is there an urban sociology*. V: Pickvance, 1976.
- CASTELLS, Manuel** (1976a): *Theory and ideology in urban sociology*. V: Pickvance, 1976.
- CASTELLS, Manuel** (1977): *La Question urbaine*, Paris: Maspéro.
- CASTELLS, Manuel** (1983): *The City and the Grassroots. A Cross-Cultural Theory of Urban Social movements*. London: Arnold.
- CASTELLS, Manuel** (1989): *The Informational City. Information Technology, Economic Restructuring, and the Urban-Regional Process*. Oxford: Blackwell.
- ESSER, Joseph and HIRSCH, Joachim** (1989): *The crisis of fordism and the dimensions of 'postfordist' regional urban structure*. *International Journal of Urban and Regional Research*. Vol. 13, No. 3, Sept. 1989.
- FAINSTEIN, Norman & FAINSTEIN, Susan** (1979): *New debates in urban planning: the impact of the Marxist theory within United States*. *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 3, September, 1979.
- GANTAR, Pavel** (1984): *Urbanizem, družbeni konflikti, planiranje*. Ljubljana: Krt.
- GIDDENS, Anthony** (1981): *A Contemporary Critique of Historical Materialism*. Vol. 1, *Power, property and the state*. London: Macmillan.
- HANNERZ, Ulf** (1980): *Exploring the City. Inquiries Toward an Urban Anthropology*. New York: Columbia University Press.
- HARVEY, David** (1975): *Social Justice and the City*. London: Arnold.
- HARVEY, David** (1989): *The Condition of Postmodernity*, Oxford, Blackwell.
- HARVEY, David** (1989a): *The Urban experience*. Oxford: Blackwell.
- PAHL, Ray** (1975): *Whose City*. London: Penguin.
- PICKVANCE, Chris** (1976): *Urban Sociology. Critical Essays*. London: Methuen.
- SAUNDERS, Peter** (1981): *Social Theory and the Urban Question*. London: Hutchinson.
- SAYER, Andrew** (1989): *Postfordism in question*. *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol.13, No.4, December 1989.

- SCOTT, A. J. (1988):** Flexible production systems and regional development: the rise of new industrial spaces in North America and western Europe. /International Journal of Urban and regional Research, Vol. 12, No. 2, June 198/
- WALMSLEY, D. J. (1988):** Urban Living. The Individual in the City. Harlow: Longman.